

Medijski diskurs o splitskim čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici (1862. - 1918.)

Ivanka Kuić, ivanka@svkst.hr

Sveučilišna knjižnica u Splitu

Libellarium, V, 2 (2012): 143 - 164.

UDK: 021+022.5(497.583Split)(05)''1862/1918''

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

U radu se medijski diskurs o čitaonicama i knjižnicama analizira kao povijesni fenomen koji opisuje mjesto i ulogu čitaonica i knjižnica u Dalmaciji između 60-ih godina 19. st. i Prvoga svjetskog rata. Članci u dalmatinskim novinama iz toga razdoblja, kao materijalizirani oblici diskursa, nude odgovore na bitna pitanja povijesti hrvatskog knjižničarstva: pod kojim su se uvjetima osnivale čitaonice i knjižnice te kakav je temeljni koncept određivao njihovo mjesto i ulogu u konkretnom povijesnom razdoblju. Opisuje se povijesni kontekst, uvjeti pojavljivanja diskursa, funkcije i tip diskursa, konceptualna struktura i transformacijski procesi prema novim diskursnim praksama.

Analizom je diskursa utvrđeno da su čitaonice i knjižnice kulturne činjenice na koje snažno utječe socijalni kontekst. Uočene su dvije faze u razvoju diskursa: u prvoj fazi diskurs snažno sudjeluje u metaforičkim igrama i konstrukciji mitskih struktura - etničkog identiteta, narodnog jedinstva i jezične zajednice. Na konceptualnoj razini uloga čitaonica i knjižnica prepoznaje se u dekonstrukciji tradicionalnih odnosa - one su teritorijalno zaokruženo ekskluzivno mjesto simboličke produkcije, tvorbe novih društvenih struktura i kulturnih vrijednosti. U tom kontekstu, aktivnosti knjižnica znatno su manje medijski prezentirane nego druge aktivnosti čitaonica.

Drugu fazu, koja počinje sredinom 90-ih godina 19. st., obilježava umnožavanje diskursa, diferencijacija organizacijskih oblika i funkcija knjižnica od ostalih funkcija kulture te snažan upliv novog diskursa. Medijski diskurs prezentira promjenu konceptualnih struktura, pa se mjesto i uloga knjižnica tumače u okviru sve snažnije uloge znanja i obrazovanja u ostvarivanju ciljeva društva u zaoštrenoj socijalnoj diferencijaciji i potrebi daljnje izgradnje modernoga društva i kolektivnog subjektiviteta. Osnovno je obilježje ove razvojne faze, ako tražimo razliku u odnosu na prethodnu, snažan upliv diskursa o znanju, institucionalno podržanog ulogom knjižnica u njegovoj distribuciji.

KLJUČNE RIJEČI: čitaonice, knjižnice, medijski diskurs, Dalmacija, periodička literatura.

Uvod

Općenito je poznato da su narodne čitaonice i knjižnice u nas u 19. st. imale važnu kulturnu i političku ulogu i bile mjesta planiranja, razrade i izvođenja preporodnih aktivnosti. Vjekoslav Babukić zapisao je da su čitaonice bile „ognjište na kojih se smrzla srca sunarodnjaka naših grijahu“ (Stipčević 2006: 642). Završetkom preporoda, u promijenjenim društvenim okolnostima, one nemaju manji značaj, ali dobivaju druge zadaće. Zbog manjka arhivskih dokumenata često je vrlo teško povijesno rekonstruirati njihovo djelovanje, ali se mnogo podataka može naći u lokalnim novinama. Ono što je zabilježeno u novinama dio je javnog zabilježenog diskursa (onaj izgovoreni na ulicama, u salonima i čitaoničkim prostorima ostaje povijesno neuhvatljiv), sastavljenog od lanca različitih tipova jezičnih iskaza. Kao javni medij, novine sadrže na svojim stranicama mnoštvo različitih diskursa koji ispunjavaju javnu sferu i otkrivaju mnoga područja društvenog života. Stoga javni diskurs kao dinamična jezična djelatnost može biti vrlo svjež, poticajan i izazovan izvor za proučavanje sadašnjih ili prošlih društvenih odnosa, aktivnosti „zajednice u sudjelovanju“, procedura i kreiranja određene prakse, proizvođenja emotivnih stanja, manipuliranja „tehnologijom moći“.

Odnos jezika i neke zajednice vrlo je složen: jezik tvori društvenu zajednicu i neraskidiv je dio društvenog aktiviteta, pa u tom smislu i jezična djelatnost stvara raznolike i brojne interakcije koje mogu biti predmetom povijesnog istraživanja (Badurina 2008: 127 – 128). Polazeći od toga, odlučili smo se analizom novinskog diskursa o čitaonicama i knjižnicama druge polovice 19. i početkom 20. st., povezujući niz novinskih tekstova u diskursnu cjelinu s karakterističnim jezičnim, komunikacijskim i situacijskim obilježjima, istražiti tipove i funkcije diskursa, simbolička značenja koja su pridavana knjižnicama i čitaonicama kao povijesnim subjektima na koje se u određenom vremenu i socijalnom kontekstu transponiraju važne društvene težnje i nastojanja te transformiranje postojećih diskursa u druge progresivne prakse. U tom smislu, držimo da ovaj rad nije samo opis i analiza jezičnih diskurzivnih praksi nego i metodološki doprinos otkrivanju praksi uspostave i društvenog prisvajanja knjižnica.

Analiza diskursa kao jezičnog fenomena, zbog mogućnosti razlikovanja diskursnih tipova i praćenja njihovih učinaka, javlja se u posljednjim desetljećima kao metoda koja se primjenjuje u mnogim znanostima: u lingvistici, književnosti, medijskoj teoriji, antropologiji, psihologiji, sociologiji. No diskurs se mora analizirati ne samo jezično i stilistički nego i sociokulturno i kognitivno. Diskursne studije ne uključuju samo lingvističku analizu; diskursna stilistika, koja se smatra dijelom diskursnih studija, danas ima neke postulate od kojih je za nas ovdje najvažnije, s obzirom na postavljene zadatke analize korištenih jezičnih resursa i njihovih značenja, da je diskursna stilistika kontekstualizirana, tj. da ima lingvistički i ekstralingvistički kontekst, interdisciplinarna je i dio je diskursnih studija (Katnić-Bakaršić 2003: 37).

Medijska informacija kao tip diskurzivne aktivnosti predstavlja velik izazov za analitičare diskursa. Opis njezinih diskurzivnih obilježja ne može se ograničiti samo

na jezičnu i tekstualnu dimenziju. Ako želimo produbljene spoznaje o diskursu, interes se nužno mora preusmjeriti na analiziranje specifičnih društvenih i socijalnih okolnosti u kojima nastaje medijski proizvod i komunikacijske karakteristike između aktera jer je medijska informacija rezultat pregovaranja između pošiljatelja, teksta i recipijenta (Šimunić 2006: 269). Izvan toga, medijska informacija ostaje ogoljena forma.

Medijska je proizvodnja diskursa o čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici započela u drugoj polovici 19. stoljeća, tj. od 60-ih godina kada se, pokrenute narodnim preporodom u svakom gradu i većem mjestu, osnivaju čitaonice, a uz njih i knjižnice. Pokretanjem lista „Il Nazionale“ 1862. (od 1872. „Narodni list“) kao službenog glasila Narodne stranke čitaonice i knjižnice ulaze u prostor javnog govora i zauzimaju značajan novinski prostor. U nemogućnosti da pokrene snažnije promjene u sferi ekonomije i društvenih odnosa, dalmatinska se liberalna inteligencija okrenula kulturi koja postaje polje ideoloških, institucionalnih i kognitivnih tvorbi. Kultura postaje produktivno polje razmjene simboličkih jezičnih iskaza čije značenje ponekad dobiva i mitske elemente. U promijenjenoj sociolingvističkoj situaciji, a ona se ovdje odnosi na gotovo cijelu drugu polovicu 19. st., javljaju se novi govornici koji javno i putem novina šalju poruke koje pokazuju želju za promjenom postojećeg stanja; poruke što retorikom uvjeravanja postižu snažne ideološke učinke na postojeće odnose moći i reflektiraju se u prostoru sociokulturnih odnosa. U kontekstu snažnog diferenciranja političkih stavova, kultura se javlja kao još jedno područje napetosti koje teži oslobađanju od nagomilanih frustracija: čitaonice i knjižnice kao kulturne tvorbe, i same poistovjećene sa simbolima, postaju institucionaliziran prostor proizvodnje novih kulturnih simbola koji kao organizirajući princip teže smanjenju naraslih tenzija i oblikovanju kolektivne svijesti. Na ovom mjestu uvodimo Hobsbawmov pojam „izum tradicija“, shvaćen kao proces ritualizacije i formalizacije simboličkih kompleksa karakteriziran odnosom prema prošlosti (Hobsbawm 1988: 1564).¹ Da se radi o izumljenju tradicije, jasno je i na temelju toga što se ta tradicija oživljava u prostorima u kojima nikad nije postojala i koji pripadaju modernom dobu.² U čitaoničkim prostorima izumljuje se tradicija, obnavljaju se davno prekinute veze, konstituira narod, jača osjećaj zajedničke kolektivne svijesti i nacionalnog identiteta - prakse obredne i

1 Njegov pojam *invention* Dunja Rihtman-Auguštin prevela je kao „izum“ i obuhvaća izumljene, izgrađene i formalno institucionalizirane tradicije, ali i one nastale u kraćem razdoblju koje je moguće datirati i na način koji je teže odgonetnuti, a vrlo se brzo utvrđuju (Hobsbawm 1988: 1564).

2 Hobsbawm drži da povjesničari još nisu dostatno istražili proces stvaranja takvih obrednih i simboličkih kompleksa. Teškoće posebno vidi tamo gdje su tradicije nastale u privatnim grupama ili gdje su nastale neformalno. Teškoća je uvijek u izvorima. (Hobsbawm 1988: 1566). U slučaju tradicije zajedništva koja se stvarala u čitaonicama, bila je to patvorena tradicija. U ovom radu, zbog nedostatka dokumenata, nećemo moći dokazati kako je tradicija namjerno izmišljena, ali ćemo moći pokazati tko su ljudi i koja grupa stoji iza toga pothvata. Od tri grupe tradicija koje Hobsbawm prepoznaje, ona o kojoj ćemo govoriti pripada prvoj: tradicije koje utvrđuju ili simboliziraju društvenu koheziju ili pripadnost grupama, stvarima, zajednicama. (Hobsbawm 1988: 1569).

simboličke prirode koje nameću doživljaj kontinuiteta. U cijelom tom razdoblju dominantno se prepoznaju dva konkurentna diskursa: ideološki i diskurs obrazovanja prožeti disciplinarnim (knjižničnim). Početkom 20. st. pratimo transformiranje diskursa u nove diskurzivne prakse - diskurs obrazovanja snažnije je prožet disciplinarnim diskursom.

Pristup analizi diskursa

S obzirom na gore navedene ciljeve istraživanja tipova i funkcija diskursa, simboličke tvorbe i značenja te transformiranja diskursa, u ovom ćemo radu analizirati odabrani korpus tekstova objavljenih u sljedećim dalmatinskim listovima: „Narodni list“, „Split“, „Narod“, „Naše jedinstvo“, „Smotra Dalmatinska“, „Sloboda“ i „Dan“. Odabrani su novinski tekstovi (komentari i izvještaji) o splitskim čitaonicama, koje nisu samo najviše zastupljene u novinama nego se tekstovi o njima mogu shvatiti i kao uvidi u djelovanja drugih čitaonica i knjižnica i metodološki poticaj za povijesna istraživanja.³

Analizirat ćemo, prije svega, korištene jezične resurse i značenja kako bismo vidjeli kojim su se jezičnim sredstvima govornici služili u tvorenju diskursnih praksi i u kakvom su se značenjskom kontekstu javljali određeni iskazi. Diskurs, s jedne strane, pokazuje vrijeme kad čitaonice ulaze u javnu sferu te se neki elementi njihovih funkcija ostvaruju u javnoj sferi. S druge strane, može se uočiti vrijeme transformiranja diskursa prema novim praksama, jezičnim, kognitivnim i socijalnim. S obzirom na povijesni kontekst, pretpostavili smo da su u vrijeme preporoda čitaonice bile mjesta simboličke proizvodnje značenja i borbe za moć, koja su se, bez obzira na ograničenja medijske informacije, reflektirala na psihološka stanja i socijalni kontekst.⁴ Isto tako, pretpostavili smo da su ta značenja i prakse, budući da su rezultat jezične djelatnosti, promjenjivi u ovisnosti o širem kontekstu, pa je tako i disciplinarni diskurs mogao naći mjesta u javnom prostoru.

3 Iako je u Splitu ideološko-politički diskurs bio radikaliziran znatno više nego u drugim sredinama, teško se može zamisliti da se snaga tih ideoloških sukobljavanja nije reflektirala i na rad drugih čitaonica. Možda je teško doći do dokumentacije koja bi potkrijepila takav stav, ali to samo znači da povijesna istraživanja čitaonica i knjižnica ni izbliza nisu završena te da je tematsko bogatstvo još uvijek skriveno oku istraživača. To se, primjerice, može odnositi i na čitaonice, navest ćemo samo neke od njih, u Dobroti (1862.), Dubrovniku (1863.), Kaštelima (1864.), Zadru (1862.), Trogiru (1867.), Sinju (1867.), Omišu (1873.), na Braču (Pučišća 1868. i u drugim mjestima) i u Jelsi na Hvaru (1868.), gdje je bio vrlo živ hrvatski duh, kao i u drugim dalmatinskim gradovima.

4 Diskursne studije uključuju i socijalnu semiotiku jer se diskurs ostvaruje jezikom, pa u tom smislu i odsustvo govora pokazuje određena interpretativna svojstva (Katnić-Bakarušić 2003: 44). Analizirajući tekstove bila sam zatečena bogatstvom i emocionalnom snagom simbola, stoga držim da se socijalna semiotika i snaga diskursa u ovom radu vide u povijesnom prikazu i konačnim rezultatima diskursnih aktivnosti, ali i u transformaciji diskursa i uvođenju novih praksi, te ih stoga nije potrebno posebno eksplicirati.

Pojmom „diskurs“ M. Foucault označava naše mentalne prakse, mrežu odnosa koji konstruiraju predmet proučavanja, povijest i zbilju, služeći se pritom različitim procedurama ograničavanja, isključivanja, kontrole, privajanja diskursa i govornih subjekata. U svojoj materijalnoj zbilji za njega su diskursi „prakse što sustavno formiraju objekte o kojima govore“. Diskurs ima karakter događaja, pa Foucault teži uspostavi suvereniteta označitelja (Foucault 1994: 132 - 134). S obzirom na postavljeni cilj istraživanja simboličkih i mitskih elemenata gradnje značenja čitaonica kao autonomnih subjekata, kao i na Foucaultovu metodološku težnju da vrati autoritet događaju, tj. označenom, analiza diskursa u ovom je slučaju mjesto istraživanja označenoga. Stoga je bilo potrebno primijeniti i druge metode analize diskursa. U 19. se st. diskurs kao volja za znanjem oslanja na institucije, među kojima su škole i knjižnice, a učenje dopušta da se određene pojedince poveže s pojedinim tipovima iskaza (Foucault 1994: 119). S obzirom na to, zanimljivo je kako se volja za znanjem, kao volja za istinitim diskursom, upotrebljavala kod nas, budući da Foucault drži kako istiniti diskurs uvijek vrši prisilu (Foucault 1994: 120), te kada je došlo do epistemološke promjene koja je omogućila iskorak u disciplinarni razvoj. Na složenost problema diskursa upozorava nas Certeau. Kakav je odnos diskursa i procedura, pita se M. de Certeau, obrćući Foucaultove stavove. Jesu li procedure verbalno neovisne o diskursu dok se još ne prepoznaju kao diskurs? Taj je odnos, drži on, neobičan poput odnosa teorije i prakse (Certeau 2002: 101). Analizom pisanog diskursa dobivamo uvid samo u zapisane prakse, a u njemu samom nalaze se ograničenja. Ipak, kao općeniti stav, držimo da mu pristupamo kao izuzetnosti, kao „epistemološkoj i socijalnoj gesti“ koja je našla put do javnosti.

Ako diskursu pristupimo lingvistički, susrest ćemo se ponajprije s činjenicom da nema jednoznačne definicije temeljnih pojmova lingvistike - teksta i diskursa, a onda ni problema koji se javljaju u vezi s tim, poput određivanja granica teksta. Diskurs se uobičajeno razumije kao „nadtekstovna jedinica“, „nadrečenično jedinstvo“ (Badurina 2008: 83), iako se pojmovi teksta i diskursa često izjednačuju. Funkcionalno-lingvistički diskurs je „dinamička slika jezika u uporabi“ (Badurina 2008: 83), a analiza diskursa proučavanje jezika u upotrebi (diskurs je proces, a tekst je proizvod), dok je prema Škiljanu tekst realizacija diskursa i iskaz koji povezuje pošiljatelja i primatelja poruke (Škiljan 1997: 9 - 16).

Kao slika jezika u upotrebi, diskurs se poima kao kontekstualna realizacija komunikacijskog čina, kao „tekst u kontekstu“, on uključuje kontekst i stoga ga je potrebno i analizirati kontekstualno. U skladu s konstruktivističkim pristupom povijesnim istraživanjima, analizom diskursa konstruiraju se društvena stvarnost neke pojave, jezična praksa, interakcije, politička ili ideološka stajališta. Šire shvaćeno, jezik u upotrebi „ne samo da reflektira socijalni poredak već ga i oblikuje, oblikuje interakciju pojedinaca sa svijetom“ (Katnić-Bakarušić 2003: 38). Između nekoliko pristupa (škola) diskursnoj stilistici, koja je sve više otvorena prema diskursu i može se smatrati jednim od područja diskursnih studija, kritička lingvistika (stilistika) drži da značenje

nije statično, već je rezultat procesa pregovaranja, složenih relacija između teksta i sociokulturnog i kognitivnog okruženja u kojem je proizveden. Jezik je sredstvo pritiska jednih grupa nad drugima – kao diskurzivna praksa, on može biti jedan od načina da retorikom političkog uvjeravanja govornici dovedu u pitanje svoje pozicije, što može imati velike ideološke učinke na odnose među različitim skupinama⁵ (Katnić-Bakarušić 2003: 42). Svi modeli diskurzivne analize⁶ nemaju zapravo za cilj samo deskripciju diskurzivnih praksi, već njihovo „transformiranje u progresivnije prakse“ koje se ostvaruju kao lingvistički, kulturni, socijalni i kognitivni programi, pri čemu bi, kad je lingvistički program u pitanju, trebalo istraživati lingvističke strategije za upotrebu jezičnih resursa na pozitivan način. U svakom slučaju, diskursne studije uključuju i „socijalnu semiotiku“ (Katnić-Bakarušić 2003: 44).

Na teorijskoj razini i u odnosu na postavljene zadatke, proučavanjem jezika u uporabi, tj. diskursa, primjenom diskursne stilistike moguće je uočiti ključnu ulogu jezika u ideološkim, socijalnim i kulturnim procesima, u razvoju značenja i njihovoj promjeni. Damir Kalogjera prepoznaje tri središnja pitanja koja objedinjuju sve pristupe analizi diskursa: to su odnos funkcije i strukture, odnos između teksta i konteksta i narav komunikacije, gdje su funkcija i kontekst kognitivni i socijalni problemi (Kalođera 1997: 19).

Analizirajući diskurse i pristupe pučkoj kulturi, razmišljajući o tisućama života, M. de Certeau uobličava filozofsko-sociološki vrlo motivirajući stav:

Poput oruđa, poslovice ili drugi diskursi *obilježeni su svojom uporabom*; oni nude raščlambi *otiske činova* ili procesa iskazivanja; oni znače *radnje* kojih su bili predmetom ... šire, naznačuju oni dakle neku društvenu *povijesnost* u kojoj se sustavi predstavljanja ili postupci proizvodjenja više ne javljaju samo kao normativni okviri nego kao *oruđa kojima se služe njihovi korisnici*. (Certeau 2002: 73).

Novinski diskurs samo je dio javnoga diskursa, pa stoga uspostavljene prakse (jezične i simboličke) i procedure (institucionalizacija) koje ćemo analizirati možda nisu cjelovite, ali su dovoljno ilustrativne da prikažu mrežu odnosa, ideologije, manipulacije moći, progresivne prakse. Mediji su oni koji proizvode pisane diskurse i šire diskurzivne prakse. U razumijevanju medijske prakse proizvodnje diskursa potrebne su nam neke osnove teorije medija. Prema F. Inglisu mediji prenose tri osnovne skupine društvenih

5 Katnić-Bakarušić drži da je kritička lingvistika nastala na izvorima Habermasovih teorija te Foucaultovih, Deridinih i Bahtinovih radova, ali same tehnike interpretacije svakog diskursa (diskursa dominacije, specijalnih ili javnog diskursa) potpuno su primjenjive i prilagodljive suvremenoj stilistici diskursa kakvoj treba težiti. U tom smislu diskursna stilistika treba biti rasterećena prevelike angažiranosti interpretacije, što se od nje očekuje. (Katnić-Bakarušić 2003: 42).

6 Katnić-Bakarušić navodi kao modele diskursne stilistike stilistiku diskursa, diskursnu stilistiku kao tipologiju diskursa, pragmatičku, kognitivnu i kritičku stilistiku (Katnić-Bakarušić 2003: 39).

praksi: to su razredi prakse značenja, prakse moći i prakse proizvodnje. Razredi prakse značenja jesu sve društvene djelatnosti koje znače, simboliziraju ili posjeduju značenje; razredi prakse moći odnose se na moć koja se primjenjuje nad ljudima, kao i u svakodnevnoj društvenoj praksi, kad se podvrgavamo uobičajenim dužnostima, dok se razredi proizvodnje odnose na sve kreativne djelatnosti koje se odnose na komunikaciju. Mediji su stoga tijesno povezani s ideologijom, s moći koju imaju nad ljudima, moći pojedinca ili moći u granicama našeg jezika (Inglis 1997: 68).

France Vreg drži da mediji distribuiraju moć koja se ne nalazi samo u institucijama države i društva, nego i u neformalnim skrivenim institucijama i grupama, a moć je sposobnost proizvodnje željenih rezultata ili doprinos njihovoj realizaciji (Vreg 2004: 177). Mediji imaju moć odlučivanja koje će probleme ispostaviti javnosti, kako će konstruirati stvarnost, jer velika je zablude da oni stvarnost oslikavaju vjerno, oni ju interpretiraju (Vreg 2004: 179). Mediji oblikuju javno mišljenje, oni zastupaju interese određenih skupina, političkih i ideoloških institucija, pa je stoga ideologija neposredno prisutna u masovnim medijima. Mediji imaju moć manipuliranja javnim mišljenjem, a opsežnost moći podržavaju vlasnici, institucije, neformalne grupacije, vlast.

Tekst se kao zapisani govorni čin može čitati na različite načine; njegova su značenja višestruka, ovisno o akterima komunikacijskog čina (autoru, tekstu i recipijentu). Tekstovi se mogu čitati i kao ideološki tekstualni ili govorni činovi, ovisno o kulturnom sustavu simbola, značenju koje posreduju i jeziku kojim se služe. Kad je u pitanju ideologija, stajalište je Clifforda Geertza da ih treba analizirati kao tekstove ili govorne činove (Inglis 1997: 74) jer je na taj način moguće analizirati različitost njihove retorike. Nasuprot teorijama koje proučavaju socijalne odrednice ideologije, uobičajeno svrstane kao teorije interesa i teorije napetosti⁷ (Geertz 1998: 276), Geertz je dao novi, nevrijednosni pojam ideologije, koju treba gledati kao uređen sustav uzajamno djelujućih kulturnih simbola, kao obrasce međusobno djelujućih značenja (Geertz 1998: 285), a ne prema socijalnom ili psihološkom kontekstu⁸ (Geertz 1998: 269), čija obilježja treba tražiti u simboličkim strategijama. Ideologija po njemu označava strukturu situacija tako što prema njima izražava stav posvećenosti, služeći se kitnjastim stilom, namjerno sugestivnim, težeći da motivira djelovanje; ideologija je odgovor na kulturnu, socijalnu i psihološku napetost kad gubitak orijentacije, nesposobnost

7 Teorija interesa ideologiju promatra u kontekstu univerzalne borbe za premoć, a teorija napetosti promatra ideologiju kao „odgovor na očajanje“, stalni napor da se isprave socijalne i psihološke napetosti. U kontekstu ovoga rada mogli bismo ideološki diskurs promatrati u okviru tih teorija, posebno teorije moći, jer se takvi elementi mogu uočiti, ali tada ne bismo mogli govoriti o praksi/praksama proizvodnje simboličkih kodova, pretvaranja emocija u značenje kao načinu oslobađanja napetosti, motivacije i transformacije društva, premda Geertz tvrdi da je veza emocija i simboličkih struktura putem kojih stavovi postaju javni suviše komplicirana (Geertz 1989: 276 – 285).

8 Geertz drži da se s promjenom socijalnog, psihološkog i kulturnog konteksta ne mijenja istina, nego simboli koje konstruiramo u našim pokušajima da ju shvatimo (Geertz 1998: 292).

iskorištavanja postojećih modela, društveni poremećaji i psihološke tenzije postanu razlozi za pobuđivanje ideološkog djelovanja (Geertz 1998: 302, 318).

Simboli kao način našeg imaginativnog mišljenja imaju moć da na drukčiji način uhvate, formuliraju i prenesu društvene realnosti koje izmiču jeziku znanosti, pa i u ovom slučaju kad, pristupajući tomu s povijesne distance i uz nastojanje da se previše ne angažiramo u interpretaciji, osjećamo nemoć da u potpunosti shvatimo emotivni naboj povijesnih aktera. Simbol može posredovati složenije značenje od onog koje sugerira njegovo doslovno značenje (Geertz 1998: 289), stoga je za ovaj rad shvaćanje ideologije kao načina oslobađanja društvenih napetosti poticajno jer oslobađa povjesničara od stalnoga vrednovanja.

Društvene i političke prilike

Do polovice 19. st. Dalmacija je bila privredno nerazvijena i kulturno zapostavljena pokrajina snažnih socijalnih suprotnosti, naslijeđenih društvenih i agrarnih odnosa kolonatskog tipa. Naslijeđe mletačke vladavine ostavilo je tradicionalne odnose koji su se teško mijenjali - prije svega autonomiju gradova i oligarhijski sloj koji je imao svu vlast u njima. U Dalmaciji je većina stanovništva, gotovo 90%, pripadala seljačkom sloju (zajedno s težacima koji su živjeli u gradovima ili u njihovoj blizini). Naslijeđena socijalna podjela nije imala samo ekonomsko obilježje, ona je značila podjelu po stupnju obrazovanja i izloženosti utjecaju talijanske kulture.

U središtu političkih događanja početkom 60-ih godina našla su se dva pitanja: pitanje pripajanja Dalmacije Banskoj Hrvatskoj i pitanje upotrebe i statusa hrvatskoga jezika. Narodni preporod u Dalmaciji kao modernizacijski fenomen imao je nekoliko zadataka: gospodarsku preobrazbu u modernu kapitalističku privredu, uspostavu cjelovitog nacionalnog i gospodarskog prostora, osnivanje institucija prosvjete i kulture, rješavanje jezičnog pitanja kao konkretnog pitanja političke borbe te političko organiziranje i pokretanje glasila koje bi bilo platforma za iznošenje političkih stavova. Zbog brojnih ograničenja, narodni je preporod najviše uspjeha postigao na području kulture i prosvjete, osnivanjem čitaonica i brojnih drugih društava koja su nosila nacionalno obilježje, nastojanjem da se osnuju nove srednje i pučke škole te u borbi za uvođenje hrvatskog jezika u srednje škole i javni život. Tako su sve dalmatinske srednje škole, osim zadarske gimnazije, od 1880. postupno uvodile nastavu na hrvatskom jeziku, što je u Splitu izazvalo veliku pobunu autonomistički orijentiranih građana.

U nemogućnosti da politički slobodno djeluje sve do početka 70-ih godina, Narodna stranka po gradovima i većim mjestima Dalmacije osniva čitaonice i knjižnice koje ubrzo postaju ključna mjesta političkog djelovanja. Prva takva čitaonica pod nazivom *Narodna slavjanska čitaonica* (dalje *Čitaonica*) osnovana je u Splitu 1862., a njezina knjižnica otvorena je 1863. godine. Usporedo s jačanjem Narodne stranke jača i autonomistički pokret, koji posebno radikalnu varijantu dobiva u Splitu pod

vodstvom načelnika Antonija Bajamontija, pa Split postaje središtem preporodne političke borbe. Nakon pobjede na izborima za Dalmatinski sabor 1870., Narodna stranka započinje borbu za osvajanje splitske općine, postupno mijenja strategiju, mobilizira šire seljačke slojeve u gradovima i selima tražeći u njima potporu za svoj program, a kao simbolička mjesta povijesnog susreta naroda izabrane su čitaonice. Zajedno s knjižnicama one su bile simbolička reprezentacija hrvatske kulture i hrvatskoga jezika. Kako je Split bio središtem političke borbe, osnovni je cilj Narodne stranke bio osvajanje vlasti na općinskim izborima u Splitu. Kao dio strategije osvajanja gradske vlasti, zamišljene u *Čitaonici*, 1873. osnovano je Društvo *Slavjanski napredak* (dalje *Napredak*), okupljalište splitskih težaka, zanatlija i obrtnika. *Napredak* ubrzo postaje središtem političkih događanja i simboličko-mitskih ritualnih igara sa snažnim utjecajem na sva politička događanja u Dalmaciji. Mjesto „strategije“⁹ i dalje je ostala *Čitaonica*, dok su se u *Napretku* razvijale „taktike“,¹⁰ planirale akcije i vizualnim i drugim sredstvima simbolizirala politička moć. Pobjeda na općinskim izborima u Splitu 1882. nije bila samo pobjeda nad političkim protivnicima nego i završetak narodnog preporoda.

Split je u vrijeme preporoda bio najveći grad u Dalmaciji s oko 12 000 stanovnika. Imao je veliku težačku „bazu“ u predgrađima, sloj obrtnika, intelektualaca i svećenika, trgovaca i pomoraca te tanak patricijski i građanski sloj. Pridobivanje nižeg sloja, mahom izvan političkog života, bilo je presudno za uspjeh političkih ciljeva. Prema kraju stoljeća, posebice nakon 1882., Split postaje grad dinamičnih političkih događanja, kreacije i produkcije novih političkih, intelektualnih i umjetničkih koncepata.

Sve do pobjede na lokalnim izborima Split nema novine koje bi zastupale stavove vodeće političke snage. Pokretanjem lista „Narod“ (1884) javna se sfera obogaćuje sadržajima koji pokazuju bogatstvo diskurzivnih praksi i svakodnevnog života u Splitu. Društva s nacionalnim predznakom (narodna glazba, vatrogasno društvo, kazalište, streljačko društvo, osnovana u sklopu *Slavjanskog napretka* i dr.) postupno se osamostaljuju, a osnivaju se i nova društva, što sve obogaćuje društveni život Splita. Iako je teritorijalna podijeljenost onemogućavala nužnost ekonomske integracije i gospodarski razvoj, nacionalna i kulturna integracija zasnovana na političkoj i simboličkoj djelatnosti ideološke prakse postupno je provođena.

9 Strategijama Michael de Certeau naziva računanje s odnosom snaga koje postaje moguće kad se dade izdvojiti jedan subjekt volje i moći. Strategija nastoji razlikovati u nekom okružju mjesto vlastite moći i htijenja (2002: 88).

10 Taktikom Certeau naziva proračunato djelovanje određeno odsutnošću vlastitoga mjesta. „Taktika je određena odsutnošću moći kao što strategiju ustrojava postulat moći.“ Ovdje pod taktikama podrazumijevamo, kao i M. de Certeau, razvijanje praksi, kolektivnu aktualizaciju vizualno i emotivno predočenih već pripremljenih strateških pojmova, ponovnu upotrebu onoga što su stratezi, „krojači sudbine“, već omeđili i ograničili (2002: 89 - 91).

Početak 20. st. mijenja se politička paradigma. U oblikovanju nove političke strategije značajnu su ulogu imali i političari iz Splita, posebice Ante Trumbić, a opći ton u Hrvatskoj daje Napredna omladina koja se krilaticom „rad odozdo i u malom“ i „prava prosvjeta“ aktivno uključuje u rješavanje društvenih pitanja na svim područjima života, posebice na polju obrazovanja i borbe protiv nepismenosti. Godine 1906. njezin liberalno-nacionalni dio kao najvažniji cilj ističe stvaranje „slobodnog čovjeka“, koji se treba osloboditi „tradicionalnog i dogmatskog gledanja na svijet, a zamijeniti ga znanstvenim i evolutivnim“ (Novo doba 1906: 23). Zahtjev za izgradnjom slobodnog i racionalnog pojedinca, nedeterminiranog tradicionalnim naslijeđem, zahtjev je za zadobivanjem autonomnog subjektiviteta kao temelja i uvjeta moderne demokracije, jamstvo izgradnje novoga društva i novog političkog okvira kao produkta zajedničkog djelovanja baš tog „slobodnog Hrvata i slobodnog čovjeka“. U sklopu tog zahtjeva čitaonice i knjižnice dobivaju posve druge zadatke, pa se u skladu s tim u novinama uočava druga vrsta diskursa. Bio je to snažan epistemološki zaokret prema zapadnom diskursu demokracije znanja.

Konceptualna obilježja medijskog diskursa o čitaonicama i knjižnicama

Iz korpusa tekstova koji tvore medijski diskurs o čitaonicama i knjižnicama izabrani su tekstovi o splitskim čitaonicama, koji se kao novinski žanrovi svrstavaju u komentare i izvještaje, što kao interpretativno-autorski žanrovi pričaju priče i bude povijesno zanimanje, a kako je Split bio najjače žarište političkog djelovanja Narodne stranke, to su i te dvije splitske čitaonice kao mjesta kreiranja narodnjačke politike imale posebnu važnost. Još je jedan razlog tomu – Split je bio jedini grad koji je u razdoblju narodnog preporoda imao dvije čitaonice i dvije knjižnice: *Slavjanska narodna čitaonica* osnovana je 1862. godine, a Društvo *Slavjanski napredak* osnovali su 1873. članovi *Čitaonice*.¹¹ *Napredak* je imao u svom sastavu i prvu pučku knjižnicu u Splitu. Već ta činjenica, u gradu u kojem je bilo oko 90 % nepismenih, pokazuje da su obje čitaonice imale daleko veći značaj nego što se čini.

Sve do 1873. u „Narodnom listu“ najviše je tekstova o splitskoj *Čitaonici*. Već 1863. javljaju se prvi napisi, to su zapravo kratke obavijesti o predavanjima, proslavama i drugim događanjima u *Čitaonici* i čitaonicama u drugim gradovima, koja ponekad nadilaze razinu obavijesti i dobivaju značenje primjereno događaju ili konsekraciji osobe, što *Čitaonicu* čini posvećenim mjestom. Već u samom početku djelovanja *Čitaonice* kulturne su aktivnosti bile zamišljene kao dio projekta. Novinski napisi o glazbenoj poduci u *Čitaonici* pokazuju da je glazba i glazbena poduka bila važan dio njezine djelatnosti, a program se stvarao prema prilikama. I u tim je prigodama naglašavan

11 Iako Grga Novak piše kako su ga osnovali neki težaci, u analiziranim tekstovima ima dovoljno dokaza za potvrdu teze da ga je osnovala *Čitaonica* (1978: 2334).

narodni karakter glazbenih priredbi, prije svega pažljivim odabirom programa u kojem su bile zastupljene i slavenske pjesme, pa je glazba dobila novo obilježje – postala je sredstvo propagande u političkoj borbi. Osim glazbenih priredbi i koncerata, priređivani su i plesovi, medijski popraćeni s ushićenjem i naglaskom na nacionalnom karakteru i narodnoj slozi.

Osim o *Čitaonici*, objavljene su i kraće obavijesti o osnivanju i radu čitaonica u drugim gradovima (primjerice u Zadru i Kotoru).¹² Poziv na osnivanje *Slavjanske narodne čitaonice* objavljen u „Narodnom listu“ od 30. 9. 1862. otkriva da su njezini zadaci bili

razprostranjivati takovo obrazovanje sredstvima, koja su pod njezinom oblastju i koja se slagaju s njezinim zavodom... Pribavljati za čitanje knjige i časopise, najskoli slavjanske ili što se tiče slavjanskih stvari.

Poziv je upućen

gragjanima svake ruke i reda ovoga grada... kojim leži na srcu obrazovanje slavjansko u svakom razredu gradjanskom i koje uviđaju u njoj osobit uviet bolje uljudnosti naroda našega za budućnost (...).

Jezični resursi teksta pokazuju da se u samom začetku diskurs o obrazovanju prožima s ideološkim diskursom, koji se skripturalno, u kontekstu tadašnjih prilika uvjetovanih borbom za nacionalni identitet, opire zapadnoj filozofskoj ideji o univerzalnom posredovanju i razmjeni, što je jedan od temelja knjižničarstva.¹³ Split je u to vrijeme bio „društvo diskursa“ koje je funkcioniralo na temelju izbora i iznimnosti što

12 Primjerice u zadarskoj su čitaonici zabilježene proslave 1000 godina sv. Ćirila i Metoda (Prilog N.L. od 19. prosinca 1863.), veliki ples (prilog N.L. od 13. veljače 1864.) i dr. događanja; događaji u čitaonicama u Kotoru i Herceg Novom (Prilog N.L. 2. srpnja 1864.) i dr. U splitskoj su *Čitaonici* zabilježena predavanja, glazbene večeri, svečanosti na kojima su čitane Preradovićeve i Sundečićeve pjesme i održani prigodni govori, akademije, proslava 1000 godina Ćirila i Metoda ili proglašenje Josipa Jurja Strossmayera počasnim članom, bal pod maskama i sl.

13 Razvoj misli o univerzalnom posredovanju i dostupnosti znanja pratimo još od 7. st. prije Krista kad je u Miletu osnovana državna knjižnica koja je omogućila rad grčkih filozofa i matematičara, pa preko projekta Aleksandrijske knjižnice, ideje o javnosti knjižnica europskih humanista, teorijske misli G. Naudea i G. W. Leibnitza, Kantove ideje o čovjekovu „izlasku“ iz „maloljetnosti“, u kojoj Foucault čita misao o čovjeku koji razmišlja kao umno biće kad postoje uvjeti za slobodnu i javnu upotrebu uma i kojeg će upotreba uma „izvesti“ u doba punoljetnosti. Zapadna se filozofska misao razvijala ruku pod ruku sa znanstvenom tradicijom koju nije moguće zamisliti bez slobodnog mišljenja i razmjene. Za Foucaulta je pak problem univerzalnog posredovanja jedan od načina, jedna od tema zapadnog filozofskog mišljenja kojom se vrši potiranje realnosti diskursa. Sve može poprimiti oblik diskursa, sve se može iskazati i reći. Naša civilizacija podržava proliferaciju diskursa, ali to je samo privid, dapače, ona osjeća strah od toga, postoji duboka logofobija od te mase događaja i ona prirodno teži ograničavanju i organiziranju toga nereda (Foucault 1994. 131). Povijest knjige pokazuje da gotovo i nema društva koje, od kada se počelo razvijati pismo, na neki način nije razvijalo oblike zabrane (cenzure i ograničavanja slobode misli) kao oblike ograničavanja diskursa.

su ga ograničili oni koji su prisvojili politički diskurs.¹⁴ Splitski gradonačelnik Antonio Bajamonti, osnivajući društvo *Gabinetto di lettura* 1861. god., osnovao je i knjižnicu koja je postala prva gradska knjižnica u Splitu. U govoru koji je tada održao ponudio je znatno širi diskurs o knjižnici:

Svidilo mi se da bi se pristajalo osobito misto naminiti, u kojem bi se različne knjige, novine i druge versti nauka sabirale i dohranjivale, odkud kao iz sredine razmicalo bi se među pukom znanja i svakojako plemenito upućivanje. Zarad česa otvorio dvor u koji se stižu ljudi u knjižnici, koji su tu i dosta svojih knjigah na dar donili (...). (Bajamonti 1862: 4 - 5).¹⁵

No taj diskurs nije mogao biti prihvaćen jer su ga izricali govornici koji nisu imali legitimitet da govore u ime svih.

Ubrzo dolazi do produkcije novih koncepata koji su u tadašnjim političkim prilikama bili znatno zanimljiviji javnosti od rada knjižnice koja se postupno ustrojavala. U tim prvim godinama treba izdvojiti programske govore Koste Vojnovića i Petra Tartalje koji definiraju temeljne pojmove oko kojih će se voditi politička polemika - *narodni jezik, domovina i narodnost* - i ključne pojmove proizvodnje ideološkog diskursa te najavljuju strateški politički zaokret. Vojnovićev je govor održan u *Čitaonici* 3. ožujka 1872.¹⁶ Njegovo je predavanje bilo eksplicitan poziv na učenje narodnog jezika i zbližavanje s narodom. Vojnović zaziva mitsko zajedništvo i „izumljuje tradiciju“. Da bi se naučio narodni jezik, nije potrebno, kaže Vojnović, ići u „siromaške pojate“, narodni se jezik nalazi u „snopčiću, u malo listija na vašem stoliću, u *narodnim pjesmama*“, čime, kao u radovima braće Grimm, simbolizira zajedništvo naroda i pjesništva (Burke 1991: 18).¹⁷ U svojem govoru Vojnović se koristio epitetima: „taj plemeniti narod“, „lijepi neusporedljivi jezik“, „sa svojim poetičkim, uzvišenim običajem“, a kada govori o narodnim pjesmama, služi se metaforama: narodne su pjesme „dragocjeni biseri“, „liek“, „žila neiskoreniva“. Zemlju Vojnović jasno naziva „Hrvatska zemlja“, a pripadnike naroda

14 Foucault drži da ništa više nije ostalo od „društava diskursa“ s dvoznačnom igrom tajne i prenošenja, ali i da su moguća društva diskursa koja funkcioniraju na drukčiji način, prema režimu iznimnosti i prenošenja. Tu Foucault ima na umu i one koji su prisvojili ekonomski ili politički diskurs. U slučaju Splita oblikovale su se dvije strane koje su prisvojile politički diskurs: narodnjačka i autonomistička. (Usp. Foucault 1994: 128).

15 Bajamonti je svoj govor tiskao na talijanskom, a onda ga je dao prevesti na hrvatski kako bi i splitski puk saznao za njegovo djelovanje. Jedan od darovatelja knjiga novoj knjižnici kao projektu opće koristi, pozvan vjerojatno Bajamontijevim govorom, bio je i kanonik Petar Manger, koji je tim činom uz svoje knjige predao i dio Carrarine knjižnice „Gabinettu“. Dio tih knjiga nakon raspuštanja društva pripao je Sveučilišnoj knjižnici.

16 „Narodni list“, 13. ožujka 1872.

17 Oduševljenje narodnim pjesmama bilo je dijelom pokreta za samoodređenje i nacionalno oslobođenje. Otkriće naroda čini niz organiziranih pokušaja zajednica pod tuđinskom vlašću, u ovom slučaju mogli bismo reći pritisnutih hegemonijom druge kulture, da ožive svoju tradicionalnu literaturu. (Usp. Burke 1991: 24).

Hrvat i Hrvatica. Petar Tartalja u govoru održanom također u *Čitaonici* 24. ožujka 1872.¹⁸ govori o ljubavi prema domovini. Evocirajući činjenice iz povijesti stare Grčke, on kaže: „Prava duševna ljubav domovine, prvi je i najtvrdi temelj narodnosti...“, a narodnost se može dostići tek kad se ljubi „vas onaj predile i ono društvo što narodom nazivljemo“. On domovinu zove „Hrvatska zemlja“, a na pitanje „gdje je dom naš“ odgovara „dom je naš ova krasna Hrvatska zemlja, kojoj Jadransko more lice gladi“. Ta se dva govora međusobno prožimaju, dopunjuju i potvrđuju. Jasno definirani politički pojmovi upućeni su onim slušateljima i čitateljima koje je trebalo pridobiti, a kao komunikacijsko obilježje izgovorenih i zapisanih tekstova uočava se snažna intencionalnost sa sugestivnom željom postizanja određenog učinka (Badurina 2008: 90).¹⁹

Napredak je bio društvo koje je okupljalo splitske obrtnike, zanatlije i težake:

„U to društvo ne mogu da pristupe nego jedino obrtnici, zanatlije i težaci, te je po tom pravo zanačarsko društvo“, a svrha mu je da „promiče narodnu prosvjetu“, korisnu „narodnu stvar...a osobito živu želja za promicanjem narodne svijesti svud i po svim krugovima.“

U istom članku, objavljenom 24. rujna 1873. u „Narodnom listu“, autor naglašava važnost čitaonice za

(...) narodnu stvar bude li u njoj sloga vladati, kako se slavno uzdamo, a osobito živa želja za promicanjem narodne svijesti svudi i po svim krugovima.

To je vrijeme kada Narodna stranka nastoji proširiti svoj program i pridobiti široke pučke slojeve, pa *Napredak* već pri osnivanju dobiva snažnu i kompleksnu simboličku funkciju promicatelja narodne svijesti. Izmjenom pravila 1877. god. društvena zastava postaje trobojnica, pa društvo postaje nositelj najvažnijeg nacionalnog simbola, čime se njegova uloga i važnost dodatno komprimiraju. Općenito su nacionalne zastave, himne i grbovi vrlo emocionalni i snažni simboli koji simboliziraju identitet, suverenost, neposredno poštovanje (Hobsbawm 1988: 1570). Ta je činjenica sastavni dio političkog diskursa, ali koliko je ona bila važna u političkim suprotstavljanjima, može se zaključiti iz polemike Gajo Bulat – Antonio Bajamonti u Dalmatinskom saboru 1880. kad se Bajamonti, braneći se od neprekidnih napada narodnjaka, osvrnuo na izazove zbog „neprestanih manevriranja trobojnicom“, na kićenje kuća, na zabave u *Čitaonici* i rad *Napretka* (Novak 1978: 2210). Ipak, treba naglasiti da se osnivanjem *Napretka* narodnjačka elita distancirala od nižeg sloja i tu je dolazila samo po političku podršku, na dogovor oko akcija i sl., što odnosu diskurs – procedure daje jasniju sliku. *Čitaonica* je mjesto nastanka diskursa, a on je po našem mišljenju bio izvor i stvaratelj mreže taktika. Elita nije pozvala narod u svoje prostorije, nego je kulturu spustila u narod.

18 „Narodni list“, 27. travnja 1872

19 Intencionalnost, kao važno obilježje teksta, pretpostavlja govornika i njegovu namjeru da tekst koherentno organizira te da se njime postigne odgovarajući komunikacijski učinak (Badurina 2008: 90).

Dugogodišnji je predsjednik *Napretka* bio dr. Ivan Mangjer, jedan od najistaknutijih članova Narodne stranke i zastupnik u Carevinskom vijeću, koji je tako bio u prilici da u ime stvaratelja diskursa nadzire planirane aktivnosti. *Čitaonica* je do kraja svojeg djelovanja ostala sastajalište elite Narodne stranke.

Zajedničko je objema čitaonicama to što su kao načine ostvarenja svojih ciljeva istaknule druženje, razgovor, čitanje knjiga, časopisa, novina i ustrojavanje knjižnice. Prema istaknutim ciljevima zapisanim u pravilima, oba društva osnovana su kao sastajališta, u kontekstu Habermasovih pojmova, literarne publike, jer je to po tadašnjim zakonima bilo jedino moguće, pa su knjižnice imale vrlo važno mjesto u sklopu njihove djelatnosti, što pokazuje i struktura pravila. U stvarnosti, diskurs uočava da se u tim prostorima događa funkcionalna promjena strukture javnosti: iz literarne javnosti kao prethodnog oblika razvija se politička javnost. Politička se publika, čija je jezgra djelovala u *Čitaonici*, motivacijskim radom Narodne stranke od 70-ih godina snažno širi prema splitskim težacima. *Napredak* po ugledu na *Čitaonicu* osniva prvu pučku knjižnicu u Splitu, večernju školu za težačku djecu, kazalište, narodnu glazbu, streljačko društvo. Ta su društva od tada bila osnova gradskog života svih nižih slojeva u Splitu. Njihovim se aktivnostima u novinama pridaje zamjetna pažnja, dok se o knjižnici gotovo i ne piše.

Koristeći se praksom medija da prenose značenje, moć i praksu proizvodnje (Inglis 1997: 68 - 69), autor(i) članaka od teksta do teksta šalju društveno važnu poruku recipijentima zasnovanu na trima razredima praksi. Primatelji poruke, bili oni pismeni ili ne, jer novine su glasno čitane po splitskim predgrađima, zamišljeni su samo kao pasivni recipijenti. Nastajao je tako javni diskurs sastavljen od zapisanih tekstova i govornih činova s ciljem preobražavanja društva i pojedinca. S obzirom na odnos prema primateljima poruka, funkcionalno diferenciran kao ideološki, tek povremeno prožet disciplinarnim diskursom, imao je za cilj gradnju značenja i oblikovanje javnog mišljenja. Koja su komunikacijska obilježja diskursa? Analiza komunikacijskog usmjerenja pokazuje da je novinar (autor teksta) bio - čuvar diskursa. U tekstovima opisuje zbivanja, ali se ne zadržava na objektivnoj deskripciji, nego to čini s naglašenom željom da sugerira kako čitatelj treba recipirati tekst, izdvaja pojedine pojmove ili događaje, ne ostavljajući čitatelju/recipijentu mogućnost drugog mišljenja. Pritom se koristi jezičnim resursima kojima posebno naglašava izabrane pojmove. Nije to bila samo novinarska osobna impresija, bio je to prijenos službenog mišljenja, „doslovno“ tumačenje, značenje pridavano od onih koji su razrađivali koncepte.

Nakon 1873. sva su se važnija politička događanja zbivala u društvu *Napredak*. Tu se gradilo zajedništvo, „izumljivala tradicija“, konstruirao narod, susretala pučka kultura s kulturnom elitom. Bilo je to stvaranje tradicije u novim prostorima „igara i lukavstava“, obnavljanje kontinuiteta. Ali elita je u tom susretu tražila „doslovnost“, jer ona „ustrojuje čitljiv prostor“, bez onoga drugoga - čitatelja koji organizira čitanje i aktualizira djelo (Certeau 2002: 244 - 249). Tekstovi o čitaonicama distribucija su

moći političke elite, dok se puk tu vidi tek kao izvršitelj plana stvorenog bez njegova sudjelovanja. Što su splitski težaci mislili o događanju u *Napretku* i, uopće, o susretu gospode i težaka u njima dotad nepoznatom prostoru, kako su potiskivane stoljetne socijalne tenzije, ne znamo. Novinar prenosi samo jedan osjećaj, a to je snažan nacionalni naboj i jednu priču u kojoj događaji imaju prednost pred čovjekom. Što se može reći o susretu dviju kultura u društvu *Napredak*: kulture splitskih težaka i građanske elite, premda je dio nje bio porijeklom iz obitelji bogatijih težaka. Taj se susret prvi put događao u zatvorenom prostoru. S obzirom na rasprave o odnosu „velike“ i „male“ tradicije, narodne kulture i kulture elite, Bahtinovo mišljenje o međusobnom prožimanju kultura može biti poticajno za razumijevanje onoga što se tu događalo (Ginzburg 1989: 14), ali se ta kulturna razmjena događala po mišljenju Petera Burkea sudjelovanjem manjine, koja je imala pristup „velikoj“ tradiciji, u „maloj“ tradiciji kao u drugoj kulturi (Burke 1991: 36). Može se reći da su se u tom prostoru nametali elementi kulture elite, a narodna se kultura modificirala pod njezinim utjecajem. Veliki su plesovi, posebice pokladni, kako ih opisuju pisci tekstova, bili rituali, prigoda da se u istom prostoru, koji splitski puk do tada nije poznao, pleše i igra kolo. Pokladne su svečanosti uvijek bile dio narodne kulture, ali su u tom omeđenom prostoru vođe Narodne stranke zadobivale dovoljno moći dok drže zdravice u svoju čast, a težaci kliču njihova imena. Sve je bilo u tom prostoru usmjereno na dobivanje „pristanka“; tek se nakon toga moglo ići dalje, izvan granica čitaoničkog prostora, u konačno osvajanje vlasti. Na djelu je bila procedura isključivanja, a o žrtvama takvog isključivanja saznali smo vrlo malo.

U obavijesti o velikom „narodnom plesu“ u *Čitaonici*, koji je organizirao *Napredak*, autor članka objavljenog u „Narodnom listu“ 18. veljače 1874. opisuje sjajan ples, a u opisu atmosfere koristi se mitskim simbolizmom ženske ljepote: „nožice nježnog spola vješto i skladno miču se“. Tu se čuje pjesma „Još Hrvatska ni propala“, tu se rukuju plemići i seljaci, mladići građani gledaju Varošanke (težačke djevojke), pije se i nazdravlja, a sav je narod u ushиту. Autor želi da i u *Napretku* zavlada sloga i isti „narodni hrvatski duh“. Svečanost velikog plesa simbolički je susret dviju kultura: pučke i elitne. Tu se ritualno pleše kolo, koje je oduvijek dio narodne kulture, a narodna kultura ima povijest, pa se tu spaja prošlost i sadašnjost, tu „odvjetnik poskakuje uz obrtnika, zanatlija uz učitelja“. Temeljno značenje koje autor članka sugerira jest obećanje mitskog zajedništva iz duboke prošlosti, a to je obećanje simbolizirano i izraženo plesom, ženskom ljepotom i međusobnim druženjem. U idućem komentaru, objavljenom u istom listu od 25. veljače 1874. o plesu u *Čitaonici*, autor opisuje emocionalne simbole - hrvatsku trobojnu zastavu i vrpce kojima su bili ukrašeni zidovi čitaonice. Pitajući se zašto se ne rješava problem prostora, koji onemogućuje djelovanje *Napretka*, autor prelazi na pitanje jezika i u povodu prosvjeda splitske općine protiv uvođenja hrvatskog jezika u srednje škole pita se „koi bi čovjek... mogao zatajiti svoj izvor, svoju milu otadžbinu, svoj materinski jezik“... „Najljepši ures kojim se čovjek može ponositi jest materinski jezik.“ *Napredak* je „čestit takmac svih sličnih

društava", a o protivnicima (Foucaultovim terminom: „isključenima“) govori se kao o onima drugima: oni su „lacmani“, „šaka dopuzlih puljiza“.²⁰

Nakon izbora za Dalmatinski sabor 1876., na kojem je potvrđena pobjeda Narodne stranke, sva je pažnja u Splitu fokusirana na lokalne izbore i pobjedu nad autonomistima. Novine tada prate sva zbivanja u *Napretku*, a za potrebe predstojeće političke pobjede i medijski diskurs postaje snažnije obojen simboličnim jezičnim iskazima. Ipak se u ponekim tekstovima razaznaje i brižan odnos prema knjižnici. Tako u članku od 5. rujna 1876. u „Narodnom listu“ nalazimo dosta podataka o knjižnici. Izabran je odbor za knjižnicu i knjižničar, odlučeno je da se preko „Narodnog lista“ preporuča „svim slavnim rodoljubima“ da knjižnicu podupru knjigama uz krilaticu „Dajte nam dobrih knjiga, ostalog svega imamo“. Ističe se da *Napredak* nije političko društvo, nego je njegov cilj „širiti, promicati, olakotiti narodni jezik, narodno ljudstvo i prosvjetu“.²¹ U *Napretku* je 9. svibnja 1877. osnovana i „Splitska narodna glazba“.

U članku od 22. ožujka 1879. autor ističe da važnost *Napretka* ne može razumjeti onaj koji ne poznaje lokalne prilike: dok se u *Čitaonici* skupljao „sve izučeni svijet“, u *Napretku* su se skupljali težaci i zanatlije:

Velika je zadaća 'Slavjanskog Napretka': njegovi članovi imadu biti prethodnici narodnog uskrsa, prvi branioci pučke potištene časti....Izdani naš zavičaj zove svoje sinove.

Drugi komentar počinje rečenicom: „Spljet ima postati narodnim gradom – to je geslo upravnog odbora *Napretka*.“ *Napredak* je dobio zadaću osnivanja kazališta, što je važan događaj u narodnom životu jer se prvi put, uz burno odobravanje, „javno predstavlja na našem jeziku“.²² Ali to je i važan događaj u gradu, povjesničaru on govori o stupnju akulturacije, o preuzimanju kulturnih praksi i razvoju kulture gradskih težaka.²³

Po broju članaka od 1880. do 1883. zaključujemo da je društvo *Napredak* bilo vrlo aktivno: uprava je uredila prostore, organizirala proslave (u povodu odluke o „pohrvaćenju“ dalmatinskih gimnazija od 1880., u čast pojedinih osoba i sl.) i nedjeljne plesove, u kazalištu je glumačka družina davala predstave na hrvatskom jeziku, a večernja je škola imala velik broj polaznika. Poruka iz *Napretka* suprotstavljenoj strani glasi:

20 „Narodni list“, 18. travnja 1874.

21 „Narodni list“, 7. rujna 1876.

22 „Narodni list“, 5. travnja 1879.

23 Pitajući se zašto je za povjesničare važno istraživanje izumljivanja tradicije, Hobsbawm drži da se istraživanje izumljenih tradicija ne može odvajati od šireg istraživanja povijesti društva. A ni ono samo (misli na istraživanje novih tradicija) ne može očekivati da će postići nešto više od pukog otkrića pojedinih praksi ako se ne integrira u širi studij. Ipak držimo da je otkriće praksi kojima težimo u ovom članku mali doprinos širim kulturalnim istraživanjima recepcije pojedinih institucija, recepcije knjige i kulturalnih praksi upotrebe knjige, kao i nastajanju jedne drukčije povijesti splitskog društva. Isto tako, Hobsbawm drži da se nacionalni fenomen ne može prikladno istražiti ako se ne pokloni pažnja izumu tradicije. (1988: 1570 – 1571).

„Split vam više nije kakav je dosad bio“.²⁴ Opis velikog plesa na poklade 1881. god. u „Narodnom listu“ od 16. ožujka 1881. posebno ističe jedinstvo naroda metaforom kojom se inače ilustrirala socijalna podjela u Splitu na „crven-kapu“ koja simbolizira splitskog težaka i „klobuk“ koji simbolizira građanina: „crven-kapa i klobuk bratski se tu nanizaše i uz isti stol posjedoše“.²⁵

Ideja o *Napretku* kao „tvrđavi koja se vatreno bori da uništi *iredentovnu* stranku“ sada dobiva nove dimenzije. Nakon raspuštanja splitske općinske uprave 1880. godine, njegov se značaj širi na cijelu Dalmaciju, čime se potvrđuje važnost općinskih izbora i pobjeda Narodne stranke u Splitu. Od 1881. do 1883. „Narodni list“ objavio je mnoštvo napisa o *Napretku* koji su objavljeni i u „Splitu“.²⁶ Autori većinom ponavljaju već poznate stavove, ističu njegov doprinos institucionalizaciji hrvatske kulture u Splitu, rad večernje škole, „Dramatičnog zbora“ i Narodne glazbe. *Napredak* je i simbol splitskog i hrvatskog naroda koji je tu „svoj na svome“, „moralno središte narodne svijesti“. Poseban je događaj bio blagoslov zastave 6. svibnja 1883. u slavu velike pobjede.²⁷ To je bila posljednja masovna manifestacija koja je okupila velik broj članova.

Nakon toga postupno opada zanimanje novina za rad tih dviju čitaonica – u nekim se člancima uočava kako se diskurs postupno transformira prema novim praksama. Godine 1893. vodi se polemika između dr. Srećka (Fortunato) Karamana i don Frane Ivaniševića o važnosti pučkih knjižnica koju su prenijeli listovi „Narod“ i „Pučki list“.²⁸ S. Karaman smješta svoj govor u kontekst obrazovanja naroda, dok F. Ivanišević drži da pučke knjižnice ne odgovaraju načinu života seljaka. *Napredak* više nije važno sastajalište, na njegove skupštine dolazi sve manji broj članova, a *Čitaonica* djeluje u tišini, izvan javnog interesa. Tek se 1905. u splitskom listu „Sloboda“ od 23. ožujka pojavljuje informacija o radu u društvu *Napredak*: te je godine kupljen velik broj knjiga za pučku knjižnicu i društvo ponovno postaje zanimljivo svojim članovima koji trebaju knjige.²⁹

Naime u to vrijeme Split ima samo *Napretkovu* pučku knjižnicu, a *Gradska biblioteka*, osnovana 1903. (danas je to Sveučilišna knjižnica), od samog je početka imala druge zadatke. Ona slijedi tradiciju *Čitaonice* i njezine knjižnice i počinje djelovati kao znanstvena knjižnica namijenjena đacima i znanstvenicima iz cijele Dalmacije. Uz to je ona imala i zavičajnu funkciju. Uprava *Čitaonice* donijela je odluku da se osnuje gradska

24 „Narodni list“, 10. ožujka 1880.

25 O tome kakav je bio odnos splitskih težaka iz predgrađa i grada slikovito govori rečenica Josipa Smodlake: „Predgrađa su bila odijeljena od grada kao kineskim zidom“. (Smodlaka 1909, 1: 3).

26 Kako bi omogućio što šire upoznavanje splitskih težaka s člancima iz „Narodnog lista“ o Splitu, Gajo F. Bulat pokreće 1880. novine kojima daje naziv „Split“ i u kojima prenosi već tiskane članke koji se odnose na Split. Jedini primjerak tih novina s potpisom Gaje Bulata čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu.

27 „Split“, 1883.

28 Vidi „Narod“ od 24. veljače 1893. i 24. ožujka 1893. te „Pučki list“ 1893, 14: 2.

29 Članak je napisao Juraj Kuić pod naslovom „Pučka knjižnica u Splitu“ („Sloboda“, 23. ožujka 1905.).

knjižnica i poklonila budućoj *Gradskoj biblioteci* svoje knjige za početak rada, a splitska općina financirala ju je redovito od 1905. kao svoju javnu ustanovu. Splitske novine od tada bilježe sve značajnije događaje vezane uz njezin rad. Osnivanjem *Gradske biblioteke* Split još jednom potvrđuje svoje kulturno vodstvo u Dalmaciji budući da je to bila prva javna, redovito financirana knjižnica u Dalmaciji. Kao zavičajna knjižnica ona je imala stvarnu i simboličku tvorbenost: u njoj je 1924. osnovan muzejski odjel - današnji Muzej grada Splita. U tekstovima o *Gradskoj biblioteci* prevladavaju pojmovi „znanje“, „napredak“, „biblioteka srce i um“, „biblioteka središte rada“. Diskurs o *Gradskoj biblioteci* podržavao je njezin dugogodišnji ravnatelj Dušan Mangjer, koji je javnost redovito izvještavao o darovanim knjigama i publicirao izvještaje o radu u kojima govori o stručnom radu i radu s korisnicima u *Biblioteci*. U izvještaju za 1908. god. objavljenom u „Našem jedinstvu“ od 23. siječnja 1909. nalazimo metafore: *Gradska biblioteka* je „jedna riznica naše prošlosti“, „ognjište našeg rada“, „sudište opće naobrazbe i rada“ te opća stvar opće koristi. Kroz diskurs o *Gradskoj biblioteci* afirmira se postupno i disciplinarni diskurs.³⁰

Pokret za osnivanje pučkih knjižnica iz 1902. god. dao je snažan zamah osnivanju pučkih knjižnica u Hrvatskoj.³¹ U splitskim je novinama objavljen velik broj članaka koji obavještavaju javnost o početku rada novoosnovanih pučkih i gradskih knjižnica, o knjigama koje su prikupljene darivanjem, broju članova i sl. Zbog neriješenih političkih i gospodarskih problema hrvatsko je društvo početkom 20. st. sve više bilo okrenuto problemima nepismenosti, nedostatnog obrazovanja i neznanja te borbi protiv tradicijskog mišljenja³² koje otežava uklapanje u moderne gospodarske tokove. Društveni je trenutak zahtijevao ozbiljan rad na uklanjanju smetnji za bolji razvoj, posebice na selu. Disciplinarni diskurs o knjižnicama tada je tijesno prožet diskursom o obrazovanju, podržan filozofijom opće dostupnosti (znanja i knjige), a često i ideološkim diskursom tamo gdje su političke stranke osnivale knjižnice i čitaonice. Na djelu je „sistem podređivanja diskursa“ - društveno prisvajanje diskursa u ime obrazovanja i ritualizacije govora (Foucault 1994: 129).

U splitskom se javnom prostoru snažno suprotstavljaju dva ideološka stajališta: liberalni i klerikalni. Liberalna opcija predvođena Hrvatskom demokratskom pučkom strankom u Dalmaciji zagovara jednakost svih građana, pravo na građanske slobode,

30 Vidi i „Smotra Dalmatinska“, 17. veljače 1909.

31 O pokretu za osnivanje pučkih knjižnica vidi (Kuić 2005). Može se konzultirati i knjiga Stjepana Ortnera: *Hrvatske pučke knjižnice*. Zagreb : Tisak dioničke tiskare, 1904. (Kuić 2005. 123-149).

32 Dunja Rihtman-Auguštin definira tradicijsko mišljenje, polazeći od suvremene sociologije, kao usklađen sustav mišljenja na crti „... zemlja - poljoprivreda kao način proizvodnje i način života - patrijarhalni obiteljski red - odnosi izolirane male zajednice“, misleći pod tim na seoske zadruge (Rihtman-Auguštin 1974: 73 - 85).

slobodu misli, riječi i tiska³³ i u okviru svog programa osniva u splitskim predgrađima pučke „štionice i knjižnice“. U dva komentara objavljena u listu „Sloboda“ 1906. ističe se kako se na različite načine nastojalo težaka upoznati sa „znanjem koje u svom životu najviše potrebuje“. ³⁴ U komentaru „Pučke knjižnice“ objavljenom u „Slobodi“ od 16. svibnja 1906. autor se kritički osvrće na dosadašnju praksu osnivanja pučkih knjižnica i ističe da „današnje knjižnice treba postaviti na jednu širu bazu, ne samo na prosvjetnu, dali narodnu i socijalnu“. ³⁵

Klerikalna opcija koja predstavlja stavove Crkve polazi od ideologije Hrvatskog katoličkog pokreta. U člancima objavljenim u listu „Dan“³⁶, koji nakon enciklike *Rerum novarum* 1891. nastupa s aspekta kršćansko-socijalne ideje, uočavaju se svjetonazorske razlike i sličnosti s liberalnom opcijom: pučke knjižnice ne trebaju biti „jednostavni magazin i skladište knjiga“, piše autor, one su sredstvo očuvanja od moralne i materijalne propasti naroda, „obrazovna društva“, društveni fenomeni koji bi trebali ponijeti teret rješavanja socijalnih problema u društvu. Diskurs početkom 20. st. pokazuje raznolikost jezičnih praksi koje s različitih ideoloških pozicija ponovno teže tomu da budu nametnute.

Zaključci

Analiza javnog diskursa kao metodološki okvir za tematiziranje nekog povijesnog subjekta omogućuje prikaz predmeta ne kao zasebnog fenomena u granicama njegovih segmentarnih funkcija i zahtjeva struke, tek kao tvorbenog elementa racionalizacije društvenog života, već znatno šire, kao područja društvene komunikacije i pregovaranja s ciljem da se proizvedu novi odnosi. U radu je pokazano da su čitaonice i knjižnice bile toliko važne da su u diskursu zadobile „vlastito mjesto“ kao subjekti sa specifičnim zadacima na koje je ideologija imala znatan utjecaj te je omogućila da se proizvede niz govornih činova koji se poslije transformiraju u diskurs o obrazovanju i disciplinarni diskurs. Medijski je diskurs imao funkciju tumača uspostavljenih kulturnih praksi i pokazao je, na primjeru splitskih čitaonica, kako se i kojim tehnologijama - prije svega tehnologijama moći - te za koje potrebe u nekom društvu one mogu ustrojavati. Analiza je pokazala specifičnosti simboličke proizvodnje i značenje koje

33 Hrvatska demokratska stranka u Dalmaciji objavila je 1905. u prvom broju stranačkog glasila „Sloboda“ temeljna načela stranke od kojih se čl. 10 do 13 odnose na građanska prava, pravo na kulturu i obrazovanje.

34 Autor komentara naglašava neideološki pristup u osnivanju čitaonica, jer se nije nastojalo da se težaka „politički“ naobrazu po receptu „starih stranaka“. („Naša prva pučka štionica“, „Sloboda“, 6. svibnja 1906).

35 „Sloboda“, 16. svibnja 1906.

36 Članci su izlazili u nastavcima u „Danu“ iz 1906. godine: 19. travnja, 3. i 16. svibnja 1906. i dalje.

su čitaonice zadobile u konkretnom povijesnom kontekstu, genezu i transformaciju diskursa prema novim praksama. Rezultati analize pokazuju da je u dijakronijskoj slici prožimanje diskursa te simbolička proizvodnja, koja pokazuje da su čitaonice bile mjesta uspostavljanja novih kulturnih praksi, povijesna nužnost i faza razvoja na putu prema modernom društvu koje hvata korak s tehnološkim napretkom i modernim knjižnicama.

Analiza diskursnih tipova, ideološkog, diskursa obrazovanja i disciplinarnog diskursa i njihovih funkcija te retoričkog vokabulara, pomogla je pri razumijevanju društvene uloge i značenja koje je diskurs pridavao čitaonicama i knjižnicama. S obzirom na postavljene ciljeve, pokazano je da su se u razdoblju od 1860. do 1918. diferencirala dva osnovna tipa diskursa - ideološki diskurs i diskurs obrazovanja prožet disciplinarnim diskursom. Funkcije su diskursa bile promjenjive, ovisno o socijalnom kontekstu: dok je ideološki diskurs imao zadatak da simbolizacijom, „izumom tradicije“ i odgovarajućim retoričkim sredstvima, pojmovima „jezik“, „identitet“ i „nacija“, konstruira novu socijalnu stvarnost i oblikuje diskurzivnu moć novih građanskih elita, diskurs obrazovanja prožet disciplinarnim diskursom u promijenjenim društvenim okolnostima imao je zadatak da pojmovima „znanje“, „napredak“, „rad“ i „narodna prosvjeta“ konstruira nove društvene odnose kojima je osnova zapadna racionalna misao, raskid s tradicionalnim mišljenjem te čovjek kao autonoman, odgovoran subjekt sposoban svojim znanjem i vještinama osigurati bolji život. Ti su pojmovi ušli i u sastav disciplinarnog diskursa te su postali temeljni pojmovi funkcija i zadataka pučkih knjižnica koje su osnivane u 20. st.

Zaključno se može reći da je diskurs o čitaonicama i knjižnicama kao kulturnim fenomenima imao funkciju konkretiziranja apstraktnih pojmova i izgradnje novih, na tim pojmovima zasnovanih, odnosa te stvaranje nove kognitivne strukture misli.

Izvori

„Dan“, 19. travnja 1906., 3. svibnja 1906., 16. svibnja 1906.

„Narod“, 24. veljače 1893., 24. ožujka 1893.

„Narodni list“, 13. ožujka 1872., 27. travnja 1872., 24. rujna 1873., 25. veljače 1874., 18. travnja 1874., 18. veljače 1874., 5. rujna 1876., 7. rujna 1876., 22. ožujka 1879., 5. travnja 1879., 10. ožujka 1880.

„Naše jedinstvo“, 23. siječnja 1909.

„Pučki list“, 1893: 14: 2.

„Sloboda“, 16. svibnja 1906.

„Smotra Dalmatinska“, 17. veljače 1909.

„Split“, 1881 - 1883.

Prilog uz „Narodni list“, 30. rujna 1862., 17. listopada 1862., 13. veljače 1864., 18. travnja 1864., 2. srpnja 1864., 7. siječnja 1865., 1. prosinca 1866.

Literatura

- Badurina, L. 2008. *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bajamonti, A. 1862. *Izvadak iz beside koju je govorio... Ante Bajmonti*. Split: Knjigopečatnja Giovannizio.
- Burke, P. 1991. *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.
- Certeau, M. 2002. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD.
- Foucault, M. 1994. „Poredak diskursa i mikrofizika moći“, u *Znanje i moć*, ur. H. Burger i R. Kalanj, 115 – 172. Zagreb: Globus – Filozofski fakultet, Humanističke i društvene znanosti, Zavod za filozofiju.
- Geertz, C. 1998. *Tumačenje kultura*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX. vek: Čigoja štampa.
- Ginzburg, C. 1989. *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Hobsbawm, E. 1988. „Izumiti tradiciju“, *Naše teme* 32 (6): 1564 – 1572.
- Inglis, F. 1997. *Teorija medija*. Zagreb: Barbat – AGM.
- Kalogjera, D. 1997. „Interdisciplinarnost lingvističke analize diskursa“, u *Tekst i diskurs*, ur. M. Andrijašević, 17 – 20, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Katnić-Bakarušić, M. 2003. „Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika“, *Fluminensia* 15(2): 37 – 48.
- Novo doba u Hrvatskoj i hrv. Napredna omladina*. 1906. Zagreb: Hrvatska napredna omladina.
- Novak, G. 1978. *Povijest Splita*. Knj. 4. Split: Čakavski sabor.
- Rihtman – Auguštin, D. „Tradicionalno mišljenje“, *Sociologija* 1974 (1): 73 – 85.
- Smodlaka J. 1909. „Split i težak splitski“, *Zvono*, 3(1): 1 – 7.
- Šimunić, Z. 2006. „Diskurzivna obilježja medijske informacije (na primjeru rata između „NEĆU i NE ĆU“)“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32: 269 – 294.
- Škiljan, D. 1997. „Granice teksta“, u *Tekst i diskurs*, ur. M. Andrijašević, 9 – 16. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Vreg, F. 2004. „Medijske teorije i stvarnost“, *Informatologia*, 37 (3): 177 – 183.

Summary

Media discourse on Split reading rooms and libraries in Dalmatian periodicals (1862-1918)

The paper focuses on the media discourse on reading rooms and libraries as a historical phenomenon that describes the role and place of reading rooms and libraries in Dalmatia in the 60ties of the 19th century and World War I. The papers in Dalmatian newspapers from that period, as materialized forms of discourse, answer many important questions related to the history of Croatian librarianship: how were the reading rooms and libraries established and what crucial concept determined their role and place in a particular period in history. The paper presents the historical concept, conditions in which the discourse occurred, discourse types and functions, conceptual structure, and transformation processes towards new discourse practices.

The discourse analysis has shown that the reading rooms and libraries are cultural artifacts strongly influenced by the social context. Two stages in the development of discourse have been identified: in the first stage the discourse takes a considerable role in metaphorical games and construction of mythical structures - ethnic identity, national unity and language community. On the conceptual level the role of reading rooms and libraries is recognized in the deconstruction of traditional relations - they are a territorially separate, exclusive place of symbolic production, creation of new social structures and cultural values. In that context, the activities of libraries are underrepresented compared to other activities of reading rooms.

The second stage, which started in the 90ies of the 19th century, is marked by discourse multiplication, differentiation of library organization structure and function from other functions of culture, and the strong influence of new discourse. The media discourse presents the change of conceptual structures, in which the role and place of libraries is interpreted in the context of the role of knowledge and education in meeting society goals in the situation of social differentiation, and need for further construction of modern society and collective subjectivism. By contrast, the main feature of this stage is the strong influence of the knowledge discourse, supported institutionally by the role of libraries in knowledgedissemination.

KEY-WORDS: reading rooms, libraries, media discourse, Dalmatia, periodicals.